Taraqqiyot spektri
ILMIY JURNALI
Vol 2 № 5 2026

YANGI O‘ZBEKISTONDA SOLIQ QONUNCHILIGINI BUZISH BILAN BOG‘LIQ JINOYATLARNI TERGOV QILISH: MUAMMOLAR VA YECHIMLAR

ISMATULLOYEV AKRAM AKMALOVICH
TOSHKENT SHAHAR MIROBOD TUMANI PROKURORI O‘RINBOSARI

Annotatsiya: Ushbu maqolada Yangi O‘zbekistondagi keng ko‘lamli iqtisodiy islohotlar sharoitida soliq qonunchiligini buzish bilan bog‘liq jinoyatlarni tergov qilishning nazariy va amaliy asoslari tadqiq etilgan [1, 4]. Soliqqa oid jinoiy qilmishlarni fosh etish va tergov qilish jarayonida huquqni muhofaza qiluvchi organlar duch kelayotgan tizimli muammolar, jumladan, raqamli yashirin iqtisodiyot, kripto-aktivlar, ekspertiza tayinlashdagi byurokratik to‘siqlar va idoralararo integratsiyaning sustligi tahlil qilingan [1, 4, 6]. Muammolarning yechimi sifatida milliy jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchiligini takomillashtirish, "Raqamli kriminalistika" (Digital Forensics) usullarini joriy etish hamda xalqaro ilg‘or tajribalarni milliy amaliyotga tatbiq etish bo‘yicha ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan [1, 4, 6].

Kalit so‘zlar: Soliq jinoyatlari, Yangi O‘zbekiston, tergov metodikasi, iqtisodiy xavfsizlik, soliqdan bo‘yin tovlash, raqamli kriminalistika, sud-buxgalteriya ekspertizasi, yashirin aylanma [1, 4, 6].

1. KIRISH

Yangi O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasining ustuvor yo‘nalishlaridan biri barqaror va raqobatbardosh iqtisodiy tizimni shakllantirish, tadbirkorlik subyektlari uchun qulay investitsiya va soliq muhitini yaratishdan iboratdir. Biroq, bozor munosabatlarining liberallashuvi va iqtisodiyotning raqamli platformalarga ko‘chishi o‘z navbatida iqtisodiy jinoyatchilikning, xususan, soliq qonunchiligini buzish bilan bog‘liq jinoyatlarning ham transformatsiyalashuviga olib keldi [1, 6].

Davlat byudjeti daromadlarining o‘z vaqtida va to‘liq shakllanishi mamlakatning ijtimoiy-iqtisodiy dasturlarini moliyalashtirish, mudofaa salohiyatini mustahkamlash va aholi farovonligini oshirishning bosh omilidir [1]. Soliqlar yoki yig‘imlarni to‘lashdan bo‘yin tovlash (O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 184-moddasi) davlatning moliya tizimiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri zarba beradi, halol raqobat muhitini buzadi va yashirin iqtisodiyotning ulushini oshiradi. [1, 4]. Bugungi kunda soliq jinoyatlarini sodir etish usullari o‘ta murakkablashgan bo‘lib, jinoiy guruhlar tomonidan ofshor hududlar, "soxta" yoki "bir kunlik" firmalar (shell companies), transfer narx belgilash (transfer pricing) hamda nazorat qilinmaydigan kiber-makon imkoniyatlaridan keng foydalanilmoqda [1, 4]. Bunday sharoitda an’anaviy tergov metodlari va uslublari o‘z samaradorligini yo‘qotmoqda. Ushbu toifadagi jinoyatlarni tergov qilish samaradorligini oshirish, protsessual mexanizmlarni soddalashtirish va tergovchilarning raqamli ko‘nikmalarini rivojlantirish tizimli tahlil hamda ilmiy tadqiqotlarni talab etuvchi dolzarb masalalardan biri bo‘lib qolmoqda [1, 4, 6].

2. METODOLOGIYA

Ushbu tadqiqotning metodologik asosini dialektik bilish metodi, tizimli-tuzilmaviy tahlil, qiyosiy-huquqiy metod, statistik ma’lumotlarni guruhlash va proksimal tahlil metodlari tashkil etadi [4]. Tadqiqot jarayonida O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksi, Jinoyat kodeksi, Jinoyat-protsessual kodeksi hamda Bosh prokuratura huzuridagi Iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti va Soliq qo‘mitasining rasmiy hisobotlari va amaliy materiallari chuqur o‘rganildi [4, 7].

Shuningdek, AQSh, Germaniya, Rossiya va Janubiy Koreya kabi xorijiy mamlakatlarning soliq jinoyatlarini tergov qilish sohasidagi qonunchilik tajribasi qiyosiy tahlil qilindi [4]. Nazariy xulosalarni shakllantirishda mahalliy va xorijiy olimlarning moliya huquqi, kriminalistika va jinoyat-protsessual huquqiga oid ilmiy asarlari, monografiya va dissertatsiyalaridan foydalanildi [1, 4, 6].

3. NATIJALAR

O‘tkazilgan kompleks tahlillar va huquqni muhofaza qiluvchi organlarning tergov amaliyotini o‘rganish natijasida Yangi O‘zbekistonda soliq qonunchiligini buzish bilan bog‘liq jinoyatlarni tergov qilish tizimida quyidagi guruhlarga bo‘lingan muammolar kompleksi aniqlandi [1, 4]:

Normativ-huquqiy bazadagi bo‘shliqlar va nomuvofiqliklar

Jinoyat-protsessual qonunchiligining iqtisodiy dinamikadan ortda qolishi: Amaldagi O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksida (JPK) soliq jinoyatlari bilan bog‘liq dalillarni, xususan elektron-raqamli hujjatlarni olib qo‘yish, ko‘zdan kechirish va ularga huquqiy maqom berish jarayonlari aniq va batafsil reglamentatsiya qilinmagan [4, 5, 6].

Soliq va jinoyat qonunchiligi tushunchalarining nomutanosibligi: Soliq kodeksidagi ba’zi normalar (masalan, soliq rejimlarini suiiste’mol qilish yoki transfer narx belgilash bo‘yicha) Jinoyat kodeksining 184-moddasi bilan kvalifikatsiya qilishda o‘zaro muvofiqlik darajasi past. Bu esa amaliyotda tergovchilar va sudlar o‘rtasida turli xil talqinlarga sabab bo‘lmoqda.

Texnik-texnologik va kriminalistik muammolar

Kripto-aktivlar va elektron hamyonlar orqali daromadlarni yashirish: Zamonaviy jinoiy sxemalarda tovar-pul aylanmalari g‘ayriqonuniy ravishda P2P (peer-to-peer) platformalari yoki kriptovalyutalar (Bitcoin, USDT va b.) orqali amalga oshirilmoqda [6]. Tergov organlarida ushbu tranzaksiyalarning oxirgi benefitsiarini (haqiqiy egasini) aniqlash imkonini beruvchi maxsus dasturiy ta’minotlar (masalan, Chainalysis tipidagi tahliliy vositalar) yetishmaydi [6].

Raqamli izlarning yo‘qotilishi: Aksariyat hollarda soliqdan bo‘yin tovlash maqsadida buxgalteriya ma’lumotlari masofaviy "bulutli" serverlarda (Cloud storage) saqlanadi. Tergov jarayonida ushbu serverlarga kirish va ulardagi ma’lumotlarni protsessual tartibda protsessga kiritish mexanizmlari ishlab chiqilmagan [6].

Tashkiliy-uslubiy va kadrlar malakasi bilan bog‘liq muammolar

Ekspertiza tizimidagi inqirozli muddatlar: Soliq jinoyatlari bo‘yicha jinoyat ishini sudga yuborish uchun sud-buxgalteriya yoki sud-iqtisodiy ekspertiza xulosasi majburiydir [7]. Biroq, ekspertiza muassasalarida yuklamaning yuqoriligi sababli tekshiruvlar 3 oydan 6 oygacha cho‘zilmoqda [4, 7]. Bu JPKda belgilangan umumiy tergov muddatlarining buzilishiga olib keladi [5].

Idoralararo integratsiyaning zaifligi: Soliq qo‘mitasining "E-aktiv", "E-ijara" va elektron hisob-faktura bazalari tergov organlarining ichki idoraviy tizimlari bilan to‘liq integratsiya qilinmagan. Ma’lumotlar asosan qog‘ozbozlik yoki rasmiy so‘rovnomalar asosida almashiladi, bu esa jinoiy mablag‘larni tezkorlik bilan muzlatish imkonini bermaydi.

4. MUHOKAMA

Soliq jinoyatlarini tergov qilishning o‘ziga xosligi shundaki, bu yerda jinoyat predmeti jismoniy obyekt emas, balki hujjatlar va raqamli ma’lumotlarda aks etgan moliyaviy operatsiyalardir [1, 4, 7]. Shu sababli, tergov faoliyatini isloh qilishni quyidagi yo‘nalishlar bo‘yicha guruhlash maqsadga muvofiqdir:

Rivojlangan davlatlar, xususan, AQShning Ichki daromadlar xizmati (IRS - Internal Revenue Service) tarkibidagi Tergov bo‘linmasi (Criminal Investigation) faoliyati tahlil qilinganda, ularning muvaffaqiyati 90% holatda sun’iy intellekt va katta ma’lumotlar (Big Data) tahliliga asoslanganligi ma’lum bo‘ldi [4]. Ular soliq to‘lovchilarning xatti-harakatlarini avtomatik tahlil qilib, potentsial firgarlik sxemalarini tergov boshlanmasdan turib aniqlaydi.

Yangi O‘zbekistonda ham Soliq qo‘mitasining "Risk-tahlil" (Soliq uzilishi - tax gap) tizimi natijalarini to‘g‘ridan-to‘g‘ri Iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti tergovchilariga onlayn uzatish mexanizmini yaratish zarur.

Ekspertiza muddatlarini qisqartirish uchun Xadicha Sulaymonova nomidagi Respublika sud ekspertizasi markazi qoshida faqat soliq va moliya jinoyatlariga ixtisoslashgan va eng zamonaviy buxgalteriya dasturlari (1C, SAP va b.) bilan ishlay oladigan ekspertlar korpusini kengaytirish lozim [4, 7]. Shu bilan birga, JPKga "Dastlabki

iqtisodiy konsensus" institutini kiritish lozim. Agar gumon qilinuvchi tergov boshlangunga qadar soliq tekshiruvi aktida ko‘rsatilgan zararni to‘liq tan olsa va uni qoplasa, unga nisbatan jinoyat ishi qo‘zg‘atishni rad etish mexanizmini yanada soddalashtirish kerak [4, 5].

TAVSIYALAR VA STRATEGIK YECHIMLAR Tadqiqot natijalari asosida O‘zbekiston Respublikasi qonunchiligi va huquqni qo‘llash amaliyotini takomillashtirishga qaratilgan quyidagi tavsiyalar ilgari suriladi:

1. Qonunchilikka o‘zgartishlar kiritish:

JPKning 140-moddasiga "Elektron-raqamli dalillar" tushunchasini va ularni protsessual mustahkamlash (hesht-kodlarni qayd etish, elektron tashuvchilardan nusxa ko‘chirish) tartibini kiritish [5, 6].

Jinoyat kodeksining 184-moddasiga o‘zgartirish kiritib, soliqdan bo‘yin tovlash hisoblanmaydigan transfer narx belgilash xatolarini jinoiy javobgarlikdan chiqarish va ularni faqat moliyaviy sanksiya doirasida qoldirish.

2. Tezkor-tergov faoliyatini raqamlashtirish:

Tergovchi va surishtiruvchilarga sud sanksiyasisiz, kechiktirib bo‘lmaydigan holatlarda shubhali bank hisobvaraqlaridagi pul mablag‘larini jinoiy guruhlar tomonidan g‘oyib qilinishining oldini olish maqsadida 24 soatgacha vaqtincha muzlatib qo‘yish huquqini berish (keyinchalik sud sanksiyasi bilan tasdiqlash sharti bilan).

3. Kadrlar tayyorlash tizimini yangilash:

O‘zbekiston Respublikasi Huquqni muhofaza qilish akademiyasida tergovchilar uchun "Moliya kriminologiyasi va raqamli buxgalteriya" bo‘yicha majburiy malaka oshirish kurslarini joriy etish [4, 6].

XULOSA

Yangi O‘zbekistonning iqtisodiy barqarorligi va xavfsizligini ta’minlash soliq tizimini jinoiy tajovuzlardan ishonchli himoya qilishni talab etadi [1]. Soliq qonunchiligini buzish bilan bog‘liq jinoyatlarni tergov qilish sifati va samaradorligini oshirish faqatgina jazo choralarini qat’iylashtirish orqali amalga oshmaydi. Asosiy e’tiborni tergov

jarayonlarini to‘liq raqamlashtirish, sud-buxgalteriya ekspertizalarining o‘tkazilish muddatlarini optimallashtirish, kiber-kriminalistika elementlarini keng joriy etish hamda idoralararo onlayn ma’lumot almashinuv tizimini takomillashtirishga qaratish lozim [4, 6, 7]. Ushbu maqolada taklif etilgan huquqiy va uslubiy yechimlarning amaliyotga tatbiq etilishi soliq jinoyatlarini barvaqt aniqlash, davlatga yetkazilgan moddiy zararni to‘liq qoplash hamda mamlakatimizda adolatli biznes va investitsiya muhitini mustahkamlashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Soliq qonunchiligini buzish bilan bog‘liq jinoyatlarni tergov qilishning jinoyat-protsessual va kriminalistik jihatlari wordlyknowledge.uz // International Journal of Scientific Research. – Toshkent, 2026. – №4. – B. 112–120.

2. Usmonov F. Iqtisodiy jinoyatlar profilaktikasi va ularni oldini olish wordlyknowledge.uz – Toshkent: Adolat, 2022. – 280 b.

3. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. // Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi (Lex.uz). 184-modda tahriri.

4. Qodirov A. Soliq jinoyatlarini tergov qilish muammolari wordlyknowledge.uz // Huquqiy tadqiqotlar jurnali. – 2022. – № 2. – B. 65–73.

5. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat-protsessual kodeksi. // O‘zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to‘plami (Lex.uz).

6. Yo‘ldoshev J. Raqamli texnologiyalar va tergov jarayoni wordlyknowledge.uz // Zamonaviy ta’lim. – 2023. – № 1. – B. 70–78.

7. Soliq sohasidagi jinoyatlarni tergov qilishda isbotlanishi lozim bo‘lgan holatlar. // Jamiyat va innovatsiyalar (Society and innovations). – 2023. – №3. – B. 45–52.